

केशवसुतांच्या निवडक कविता

दुर्मुखलेला-

[वर्गात एका शिक्षकाने मला 'दुर्मुखलेला' म्हटले, त्यावरून माझ्या मनात आले-]

माझे शुष्क खरेच हे मुख गुरो ! आहे, तया पाहुनी
जाती प्रेक्षक सर्वही विरस ते चित्तामधी होउनी;
हे सर्वा उघडे असूनि वदुनी का ते तुम्ही दाविले ?
तेणे भूषण कोणते मग तुम्हा संप्राप्त ते जाहले?

"याचे तोंड कुरूप हे विधिवशात् गाईल काव्ये नवी
तेणे सर्वहि डोलतील जन हे हर्षे कदाचित् भुवि!"
विद्यासंस्कृत त्या तुझ्या क्षणभरी मस्तिष्कतन्तूवरी
येता नम्र विचार हा , तुज भला होता किती तो तरी!

जे मुंग्या म्हणुनी मनी समजशी या मंडळीभीतरी,
ते पक्षी उडतील होउनि गुरो ! व्योमी, न जाणो, वरी.
राखेची ढिपळे म्हणोनि दिसती जी, ती उद्या या जगा
भस्मिसात् करणार नाहित अशी तुम्ही हमी घाल का ?

माझ्या दुर्मुखल्या मुखामधुनि या चालावयाचा पुढे
आहे सुंदर तो सदा सरसवाडनिष्यन्द चोहीकडे !
तुम्ही नाहि तरी सुतादि तुमचे धातील तो प्राशुनी !
कोणीही पुसणार नाहि, 'कवि तो होता कसा आननी?'

आम्ही कोण ?

आम्ही कोण म्हणूनि काय पुससी ? आम्ही असू लाडके-
देवाचे, दिधले असे जग तये आम्हांस खेळावया ;
विश्वी या प्रतिभाबले विचरतो चोहीकडे लीलया ;
दिक्कालातुनि आरपार अमुची दृष्टी पहाया शके !

सारेही बडिवार येथिल पाहा ! आम्हांपुढे ते फिके ,
पाणिस्पर्शच आमुचा शकतसे वस्तूप्रती घावया -
सौंदर्यातिशया, अशी वसतसे जादू करांमाजि या ;
फोले पाखडिता तुम्ही , निवडितो ते सत्त्व आम्ही निके !

शुन्यामाजि वसाहती वसविल्या कोणी सुरांच्या बरे ?
पृथ्वीला सुरलोकसाम्य झटती आणावया कोण ते ?
ते आम्हीच, सुधा कृतीमधुनिया ज्यांच्या सदा पाझरे ;
ते आम्हीच, शरण्य मंगल तुम्हा ज्यांपासुनी लाभते !

आम्हांला वगळा- गतप्रभ झणी होतील तारांगणे;
आम्हांला वगळा- विकेल कवडीमोलावरी हे जिणं !

फैजपूर, 29 नोव्हें. 1901.

अंत्यजाच्या मुलाचा पहिला प्रश्न-

मुले अंत्यजांची बिचारी मजेने
पथाच्या अहो ! खेळताती कडेने,
दुरूनी तिथे विप्र डौलात आला,
वदे काय तो मुग्ध त्या बालकाला:

"सरा रे दुरी पोर हो म्हारड्यांचे !
चला !खेळ हे मांडले डोंबलांचे !
निघा ! वाट घा लौकरी ब्राम्हणाते !"
पळाली मुले ; - कोण राहिल तेथे !
परी एक त्यातील तैसाचि ठेला;
उगारी तधी दुष्ट तो यष्टिकेला.
म्हणे-" गाढवा! सावली गा पडेल!
दुरी हो ! पाहा हाच खाऊ मिळेल !"

तधी बाळ तोही घराला निघाला;
मनी आपुल्या या करी चिन्तनाला:
"जरी त्यावरी सावली माझि गेली ,
तरी काय बाधा असे ठेविलेली ?"

घरी जाऊनी तेचि माते विचारी;
वदे तेधवा त्यासि माता बिचारी:
"आम्ही नीच बा; आणि ते लोक थोर;
तया पाहता होइजे नित्य दूर."

सुधे बोलली!- हे परी काय तीते
कळे की जगी नाडुनीया पराते
म्हणूनी करूनी अधी घोर पाप,
जनी गाजवी मानव स्वप्रताप !

मनोरंजन, नोव्हे. 1889.

'पण लक्षात कोण घेतो?' च्या कर्त्यास

युरोपीय कथापुराणकविताग्रंथंतुनी चांगले
ते आहेत कितीक थोर उमदे राऊत वाखाणिले;
ज्यांचे ब्रिद-पवित्र राहुनि जगी दुष्टांस दंडूनिया
कीजे संतत मुक्त दुर्बल जनां, मांगल्य वाढावया.
या त्यांच्या बिरूदामुळेच बहुधा , सन्मान ते जाहले
देते या महिलाजनांस पहिला, स्त्रीवर्गकार्यी भले
ते भावे रतले, क्षणक्षण मुखे स्त्रीनाम उच्चारूनी;
भ्रूषूठस्थित आद्यदैवत जणू त्या वाटली भामिनी !
'आहे रे पण कल्पनारचित हे सारेहि वाग्दम्बर',
हे कोणी व्यवहारमात्रचतुर प्राणी वदे सत्वर !
'नाही - वाचुनि हे पहा', म्हणुनि मी तूझी कथा दावितो.
गेले राऊत ते न सर्व अजुनी, हा गर्व मी वाहतो.
धीरा ! उन्नतिचे पथात उमदा राऊत तू चालसी !
नाही काय? करुनि चीत अगदी ही रूढिकाराक्षसी;
टाकाने अपुल्या दुराग्रह जुना मर्मी तसा विंधुनी,
स्त्रीजातीस असाच काढ वरती, घे कीर्ति संपादुनी !

19, आक्टो. 1892.

तुतारी

एक तुतारी धा मज आणुनि,
फुंकिन मी जी स्वप्रणाने,
भेदुनि टाकिन सगळी गगने
दिर्घ जिच्या त्या किंकाळीने;
अशी तुतारी धा मजलागुनि.

अवकाशाच्या ओसाडीतिल
पडसाद मुके जे आजवरी,
होतील ते वाचाल सत्वरी
फुंक मारिता जीला जबरी-
कोण तुतारी ती मज देइल ?

सारंगी ती, सतार सुंदर,
वीणा, बीनहि, मृदंग, बाजा,
सूरहि, सनई, अलगुज माझ्या
कसची ही हो पडतिल काजा ?
एक तुतारी धा मज सत्वर.

रूढी, जुलूम यांची भेसुर
संताने राक्षसी तुम्हाला
फाडुनि खाती, ही हतवेला
जल्शाची का पुसा मनाला !
तुतारिने ह्या सावध व्हा तर ;

अवडम्बरली ढगे कितितरी
रविकिरणांचा चूर होतसे,
मोहर सगळा गळुनि जातसे,
कीड पिकांवरि सर्वत्र दिसे !
गाफिलगिरी तरिहि जगावर

चमत्कार ! 'ते पुराण तेथुनि
सुंदर साज्वळ गोडे, मोठे;
अलीकडे ते सगळे खोटे'
म्हणती धरूनी ढेरी पोटे,
धिक्कार अशा मूर्खालागुनि!

जुन्या नभी या ताजे तारक,
जुन्या भूमिवर नवी टवटवी,
जुन समुद्रहि नव रत्ने वी;
जुन्यातून जी निष्पत्ति नवी,
काय नव्हे ती श्रेयस्कारक?

जुने जाऊ घा मरणालागुनि;
जाळुनि किंवा पुरूनी टाका,
सडत न एक्या ठायी ठाका;
सावध ! ऐका पुढल्या हाका;
खांद्यास चला खांदा भिडवुनि

प्राप्तकाल हा विशाल भूधर,
सुंदर लेणी त्यात खोदा.
निजनामे त्यावरती नोंदा,
बसुनी का वाढविता मेदा?
विक्रम काही करा, चला तर!

अटक कशाची बसला घालुनि ?
पूर्वज वदले त्या गमले ते ;
ऐका खुशाल सादर चित्ते;
परंतु सरका विशंक पुढते-
निरोप त्यांचा ध्यानी घेउनि.

निसर्ग निर्घृण, त्याला मुर्वत
नाही अगदी पहा कशाची !
कालासह जी क्रीडा त्याची,

ती सकलांना समान जाची
चुरूनी टाकी प्रचंड पर्वत !

त्याशी भिडुनी, झटुनी झगडत
उठवा अपुले उंच मनोरे,
पुराण पडक्या सदनी का रे !
भ्याड बसुनिया रडता पोरे ?
पुरूषार्थ नव्हे पडणे रखडत !

संघशक्तिच्या मुईत खंदक
रूंद पडुनि शे तुकडे झाले,
स्वार्थानपेक्ष जीवी अपुले
पाहिजेत ते सत्वर भरले,
घ्या त्यात उडया तर बेलाशक !

धार धरिलिया प्यार जिवावर
रडतिल, रडोत रांडापोरे;
गत शतकांची पापे घोरे
क्षालायाला तुमची रूधिरे
पाहिजेत रे ! स्त्रैण न व्हा तर !

जाऊ बघते नाव लयाप्रत,
तशात बनला मऊ मेंढरे,
अहह! घेरिले आहे तिमिरे,
परंतु होऊ नका बावरे -
धीराला दे प्रसंग हिंमत !

धर्माचे माजवूनि डम्बर,
नीतीला आणिती अडथळे;
विसरूनिया हे जातात खुळे:
नीतीचे पद जेथे न ढळे,
धर्म होतसे तेथेच स्थिर.

हल्ला करण्या तर दंभावर-तर बंडावर,
शूरांनो ! या, त्वरा करा रे !
समतेचा ध्वज उंच धरा रे !
नीतीची द्वाही पसरा रे !
तुतारिच्या ह्या सुराबरोबर.

नियमन मनुज्यासाठी, मानव
नसे नियमनासाठी जाणा;
प्रगतिस जर ते हाणी टोणा,
झुगारुनि ते देउनि , बाणा
मिरवा निज ओजाचा अभिनव !

घातक भलत्या प्रतिबंधावर
हल्ला नेण्या करा त्वरा रे !
उन्नतिचा ध्वज उंच धरा रे !
वीरांनो ! तर पुढे सरा रे-
आवेशाने गर्जत 'हरहर' !

पूर्वीपासुनि अजुनि सुखसुर
तुंबळ संग्रामाला करिती ;
सम्प्रति दानव फार माजती,
देवांवर झेंडा मिरवीती !
देवांच्या मदतीस चला तर !

मनोरंजन, जाने. 1901

मूर्तिभंजन

मूर्ति फोडा, धावा ! धावा, फोडा मूर्ति !

आतील सम्पत्ति फस्त करा !

व्यर्थ पूजाद्रव्ये त्यांस वाहूनीया,

नाके घासूनीया काय लभ्य ?

डोंगरीचे आम्ही आडदांड,

आम्हाला ते चाड सम्पत्तीची!

कोडे घालूनीया बसली कैदाशीण,

उकलल्यावीण खाईल ती !

तिच्या खळीमध्ये नाही आम्हां जाणे

म्हणूनी करणे खटाटोप.

मूर्ति फोडूनीया देऊ जोडूनीया

परी विकूनिया टाकू न त्या.

विकुनि टाकीती तेचि हरामखोर

तेचि खरे चोर आम्ही नव्हो !

नवा शिपाई

नव्या मन्तिल नव्या दमाचा शूरिशपाई आहे,
कोण मला वठणीला आणू शकतो ते मी पाहे !
ब्राह्मण नाही, हिंदुही नाही; न मी एक पंथाचा,
तोच पतित की जे आखडिती प्रदेश साकल्याचा !

खादाड असे माझी भूक,
चतकोराने मला न सूख;
कूपातिल मी नच मंडूक;

मळयास माझ्या कुंपन पडणे अगदी न मला साहे !
कोण मला वठणीला आणू शकतो ते मी पाहे !

1

जिकडे जावे तिकडे माझी भावंडे आहेत,
सर्वत्र खुणा माझ्या घरच्या मजला दिसताहेत;
कोठेही जा - पायाखाली तृणावृता भू दिसते,
कोठेही जा - डोईवरते दिसते निलांबर ते!

सावलीत गोजिरी मुले
उन्हात दिसती गोड फुले,
बघता मन हर्पून डुले;

ती माझी - मी त्यांचा, एकच ओघ अम्हांतुनि वाहे !
कोण मला वठणीला आणू शकतो ते मी पाहे |

2

पूजितसे मी कवणाला ? तर पूजितसे अपणाला
अपुल्यामध्ये विश्व पाहुनी, पूजी मी विश्वाला;
"मी" हा शब्दच मजला नलगे. संपुष्टी हे लोक
आणुनि तो निजशिरी ओढिती अनर्थ भलते देख !

लहान मोठे मज न कळे,
साधु-अधम हे द्वयहि गळे,
दूर-जवळ हा भाव पळे;

सर्वच मोठे-साधु-जवळ, त्या सकली मी भरूनी राहे !

कोण मला वठणीला आणू शकतो ते मी पाहे ! 3

हलवा करिता तिळावर जसे कण चढती पाकाचे,
अहंस्फूर्तिच्या केंद्राभवती वेष्टन तेवि जडाचे;
आत समचि निर्गुण तिलक, वरी सदृश सगुण तो पाक,
परि अन्या बोचाया धरितो काटे की प्रत्येक !

अशी स्थिती ही असे जनी

कलह कसा जाइल मिटुनी

चिंता वागे हीच मनी

शांतीचे साम्राज्य स्थापू बघत काळ जो आहे,
पेशर त्याचा नव्या दमाचा शूर शिपाई आहे !

करमणूक, 05-07-1898.

सतारीचे बोल

C:\WINDOWS\hinhem.scr

काळोखाची रजनी होती
हृदयी भरल्या होत्या खंती;
अंधारातचि गढले सारे
लक्ष्य, न लक्षी वरचे तारे ;
विमनस्कपणे स्वपदे उचलित
रस्त्यातुनि मी होता हिंडत
एका खिडकीतुनि सूर तदा
पडले दिड दा, दिड दा, दिड दा !

1

'जड हृदयी जग जड हे' याचा
प्रत्यय होता प्रगटत साचा;
जड ते खोटे हे मात्र कसे
ते न कळे, मज जडलेचि पिसे
काय करावे, कोठे जावे,
नुमजे मजला की विष खावे,
मग मज कैसे रूचतील वदा !
ध्वनि ते दिड दा, दिड दा, दिड दा !

2

सोसाटयाचे वादळ येते,
तरि ते तेव्हा मज मानवते;
भुते भोवती जरि आरडती
तरि ती खचितचि मज आवडती ;
कारण आतिल विषण्ण वृत्ति
बाह्य भैरवी धरिते प्रीति;
सहज कसे तिज करणार फिदा
रव ते दिड दा, दिड दा, दिड दा !

3

ऐकुनि ते मज जो त्वेष चढे,
त्यासरशी त्या गवाक्षाकडे

मूठ वळनि मी हात हिसकिला;
पुटपुटलोही अपशब्दाला.
म्हटले, "आटप, आटप, मूर्खा !
सतार फोडुनि टाकिसी न का ?
पिरपिर कसली, खुशालचंदा !
करिसी- दिड दा, दिड दा, दिड दा !" 4

सरलो पुढता चार पावले,
तो मज न कळे काय जाहले;
रूष्ट जरी मी सतारीवरी,
गति मम वळली तरि माघारी;
ध्वनि-जाली त्या जणू गुंतलो,
असा स्ववशता विसरूनि बसलो
एका ओढ्यावरी स्थिर तदा
ऐकत - दिड दा, दिड दा, दिड दा. 5

तेथे कोपरे अंकी टेकुनि,
करांजलीला मस्तक देठनि
बसलो; इतुक्यामाजी करूणा-
रसपूर्ण गती माझ्या श्रवणा
आकर्षुनि घे, हृदय निवाले,
तन्मय झाले, द्रवले; आले
लोचनांतुनी तोय कितिकदा
ऐकत असता दिड दा, दिड दा ! 6

स्कंधी माझ्या हात ठेवुनी
आश्वासी मज गमले कोणी;
म्हणे, खेद का इतुका करिसी ?
जिवास का बा असा त्राससी ?
धीर धरी रे ! धीरा पोटी
असती माठी फळे गोमटी !
ऐक, मनीच्या हरितील गदा

ध्वनि हे दिड दा, दिड दा, दिड दा ! 7

आशाप्रेरक निघू लागले
सूर तधी मी डोळे पुशिले;
वरती मग मी नजर फिरविली,
नक्षत्रे तो अगणित दिसली;
अस्तित्वाची त्यांच्या नव्हती
हा वेळेवरी दादच मज ती !
"तम अल्प-द्युति बहु" या शब्दां
वदती रव ते दिड दा, दिड दा !

8

वाद्यातुनि त्या निघती नंतर
उदत्तेचे पोषक सुस्वर;
तो मज गमले विभूति माझी
स्फुरत पसरली विश्वामाजी;
दिक्कालासहित अतीत झालो
उगमी विलयी अनन्त उरलो;
विसरुनि गेलो अखिला भेदा
ऐकत असता दिड दा, दिड दा !

9

प्रेमरसाचे गोड बोल ते
वाद्य लागता बालायाते,
भुललो देखुनि सकळहि सुंदर,
सुरांगना तो नाचति भूवर;
स्वंग धरेला चुबायाला
खाली लवला - मजला गमला.
अशा वितरिती अत्यानंदा
ध्वनि ते दिड दा, दिड दा, दिड दा.

10

शांत वाजली गती शेवटी
शांत धरित्री, शांत निशा ती;
शांतच वारे, शांतच तारे,
शांतच हृदयी झाले सारे !

असा सुखे मी सदना आलो,
शांतीत अहा ! झोपी गेलो;
बोल बोललो परी कितिकदा
स्वप्नी दिड दा, दिड दा, दिड दा !

वातचक्र

पर्जन्याचे दिवस उलगले,
थंडिचेही बरेच गेले;
पिके निघाली, कारण नुरले
सोसाटया वहावयाचे; म्हणुनि मरुद्गण खेळात -
मग्न होउनि चक्रावरती
आरोहुनि, सांप्रत हे जाती;
गर-गर-गर-गर-भर-भर एका निमिषामध्ये गगनात ! 1

धुलीचे कण असंख्य उठती,
पक्ष्यांचे पर तयात मिळती;
गवताच्या त्या काडयाहि किती
थंडी गळलेली पर्णे जीर्णे उडतीही त्यांत,
सृष्टीचा हा जसा भोवरा
फिरतो आहे पाहा भरारा;
गर-गर-गर-गर धरणीपासुनि चढत असे तो गगनात ! 2

वाग्देवी गे ! दे शब्दांते
भीव-यात या फेकुनि, त्यांते
जरा जाऊ दे निजधामाते,
नरे मळविले अहह ! तेज ते पूर्वी होते जे त्यात !
म्हणुनी शाप न आता मारी
आशीर्वचहि न आता तारी,
तर गर-गर-गर त्यास चढू दे ताजे व्हाया स्वर्गात 3

मीहि कशाला येथे रहावे ?
काय असे ज्या मी चिकटावे ?
वाटे गिरक्या घेत मिळावे -
या पवनाच्या चक्री, होउनि लीन सच्चिदानंदात,
जगद्गुमाचे पिकले पर्ण
गलित असे मी अगदी जीर्ण.

तर भर-भर-भर उडू या मला शब्दासंगे स्वर्गात !

काव्यरत्नावली, जुन 1901.

मनोरंजन, जाने. फे. 1899.

झपूझा

[आपल्यास जे काही नाही असे वाटते, त्यातूनच महात्मे जगाच्या कल्याणाच्या चिंता बाहेर काढतात. त्या महात्म्यांची स्थिती लक्षात वागवून पुढील गाणे वाचल्यास, ते दुर्बोध होऊनये असे वाटते.]

हर्ष खेद ते मावळले,
हास्य निमाले | अश्रु पळाले ;

कंटक-शल्य बोथटली,
मखमालीची लव वठली;

काही न दिसे दृष्टीला
प्रकाश गेला | तिमिर हरपला;

काय म्हणावे या स्थितिला? -
झपूझा ! गडे झपूझा !

हर्ष शोक हे ज्यां सगळे
त्यां काय कळे | त्या काय वळे?

हसतिल जरि ते आम्हांला,
भय न धरू हे वदन्याला:

व्यर्थी अधिकचि अर्थ वसे
तो त्यांस दिसे | ज्यां म्हणती पिसे;

त्या अर्थाचे बोल कसे ? -
"झपूझा ! गडे ! झपूझा !"

ज्ञाताच्या कुंपणावरून
धीरत्व धरून | उड्डाण करून

चिद्धनचपला ही जाते,
नाचत तेथे चकचकते;

अंधुक आकृति तिस दिसती,
त्या गाताती | निगूढ गीति;

त्या गीतींचे ध्वनि निघती
"झापूर्जा ! गडे झापूर्जा !"

नांगरल्याविण भुई बरी
असे कितितरी ! पण शेतकरी-

सनदी तेथे कोण वदा?-
हजारांतुनी एखादा !

तरी न तेथुनि वनमाला
आणायाला | अटक तुम्हाला ;

मात्र गात हा मंत्र चला-
"झापूर्जा ! गडे झापूर्जा !"

पुरुषाशी त्या रम्य अति
नित्य प्रकृति | क्रीडा करिती,

स्वरसंगम त्या क्रीडांचा
ओळखणे हा ज्ञानाचा

हेतु; तयाची सुंदरता
व्हाया चित्ता-| प्रत ती ज्ञाता,

वाडेकोडे गा आता
"झापूर्जा गडे झापूर्जा !"

सूर्यचंद्र आणिक तारे
नाचत सारे | हे प्रेमभरे

खुडित खपुष्पे फिरति जिथे,
आहे जर जाण तेथ,

धरा जरा निःसंगपणा,
मारा फिरके मारा गिरके,

नाचत गुंगत म्हणा, म्हणा --
"झापूर्झा गडे झापूर्झा !"

करमणूक, 29|07|1893.

निशाणाची प्रशंसा

तुज जरि करिती काठीला लावुनिया पटखंड,
तरि तुजमध्ये वसत असे बा, सामर्थ्य उदंड !
कोण नेतसे समरस सांग बरे रणधीर
माराया की मरावया कृतनिश्चय ते वीर ?
शूर शिरांवरि धीटपणे युद्धाच्या गर्दीत
कोण नाचते फडकत रे स्फुरण त्यांस आणीत ?
तारू पसरुनि अवजारे भेदित सिंधू जाय
तच्छिखरी तत्साहास तू मूर्त प दिसशी काय ?
उंच उंच देवासतने भव्य राजवाडे,
तुंग दुर्गही शिरी तुला धरिताती कोडे !
भक्ति जिथे, दिव्यत्व जिथे, उत्सव जेथे फार,
तेथे तेथे दिसे तुझा प्रोत्साहक आकार !
वीर्य जिथे, ऐश्वर्य जिथे जेथे जयजयकार,
उंचावर तेथे तेथे, दिसे तुझा आकार !
म्हणून मानवचिंताची उंचावर जी धाव,
तीचे चिन्हच तू, तुजला निशाण सार्थच नाव !
मिळमिळीत जसाची कविता न असे रंडागीत,
खचित जडेलचि त्या कविची तुझ्यावरी रे प्रीत.
संसारा मी समर गणी; उचलुनि म्हणुनि निशाण
साद घालितो, "योध्दे हो ! झठुनि भिडुनि या प्राण !"

करमणूक, 21-01-1899.

